

Turkish Studies Language and Literature

Volume 14 Issue 1, 2019, p. 1-21
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14939
ISSN: 2667-5641
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ocak 2019

✓ Accepted/Kabul: Mart 2019

This article was checked by intihal.net.

NURİ PAKDİL VE HÜSEYİN SU'NUN ENTELEKTÜEL, EDEBİYAT VE SANAT DİKKATI

Hatice Ebrar AKBULUT*

ÖZET

Bir edebiyatçının/yazarın/entelektüelin, biyografisini yazmak veya onun öne çıkan bir düşüncesini temele alarak dünya görüşüne dair çıkarımlarda bulunmak, bir tür anlatı örneğidir. Hüseyin Su, kendi kuşağının öne çıkan isimlerini anlama ve anlatma gayretiyle bilinir. Bu alanda vermiş olduğu emekler, yalnızca kendi yazdıklarıyla sınırlı değildir. Editörlüğünü üstlendiği kitaplar ve sorumluluğunu yüklediği sempozyumlar, sunduğu bildirimler, İslâm düşüncesine ciddi birer katkıdır. Düşünce mirasının aktarılmasında ve yaşatılmasında, Hüseyin Su'nun yaptığı çalışmalar, bir yol ve yöntem olarak izlenmelidir. Nuri Pakdil'e dair yazdıkları, onunla geçirdiği uzun yılların tanıklığı olması hasebiyle bu yazılarda hem bir portre çizimi vardır hem de bir portrenin derinlemesine tahlili söz konusudur. Anlatımının en güzel yanı, denge üzere kurulu bir dil benimsemiş olmasıdır. Örneğin Pakdil'i kusurlarına hapsedmez; güzelliklerini kusurlarıyla perdelemez. Onu, entelektüel bağlamda anlatırken de çocukluğundan itibaren bugün geldiği noktaya dek geçirdiği oluşum ve süreçle birlikte değerlendirir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'nun birlikteliğine, birbirlerine benzeyen ve birbirlerinden ayrılan yönlerine kısaca değinilmektedir. Daha sonra entelektüel kontekstte, Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'nun düşüncelerinin nerede durduğuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Hüseyin Su'nun entelektüel yaklaşımı ve Nuri Pakdil'in entelektüel mizacını belirleyen hususlar, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmanın asıl gayesi, entelektüel/edebiyatçı/yazar kimliği açısından, Nuri Pakdil ve Hüseyin Su örneğinde bir karşılaştırma yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Nuri Pakdil, Hüseyin Su, entelektüel, aydın, edebiyat, sanat.

* YL Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, E-posta: haticeebrarakbulut@gmail.com

**INTELLECTUAL, LITERARY AND ARTISTIC ATTENTION OF
NURİ PAKDİL AND HÜSEYİN SU**

ABSTRACT

Writing biography of a man of letters, author and intellectual or making inferences about his world view by basing on a prominent thought is a kind of narrative example. Hüseyin Su is known for his efforts to understand and explain the prominent names of his generation. His efforts in this field are not limited to his own writings. The books he edits, the symposiums he is responsible for and the papers he presents are important contributions to Islamic thought. In the transfer and support of the heritage of thought, the works of Hüseyin Su should be followed as a way and method. In the writings about Nuri Pakdil in consequence of the testimony of the long years he spent with him, there are both a portrait drawing and an in-depth analysis of a portrait. The best part is that it is adorned with a language based on the balance. For example, it does not keep Nuri Pakdil his imperfections. It does not substitute his imperfection for his beauties. Also, it does not cover his beauties with his imperfections. It elaborates to provide information that is essential to learn and to take a lesson. While telling Pakdil in intellectual context, it evaluates the formation and process together from the beginning of his childhood to the point where he comes today. In this study, the association of Nuri Pakdil and Hüseyin Su, their similarities and differences are mentioned. Then, in the intellectual context, information was given about where Nuri Pakdil's and Hüseyin Su's thoughts are. The intellectual approach of Hüseyin Su and the issues that determine the intellectual disposition of Nuri Pakdil are examined under different titles. The main purpose of this study is to make a comparison between Nuri Pakdil and Hüseyin Su in terms of intellectual / literary / writer identity.

STRUCTURED ABSTRACT

It is emphasized that the intellectual is an unprecedented man. But is that the truth? Is intellectual an entity that is at backstage, never accessible, coming out in intense moments, not belonging to anything and no place, and no interest in any faith? Is he someone who doesn't like the artists, the writers, the thinkers, the cultural paradigm and the standards of his own country and who embraces culture codes not belonging to him?

In fact, what is intended to be emphasized here is whether it can be an intellectual with a local and national look without being alienated from the country, without being indifferent to different ones, without forgetting that he lives in a Muslim country. For an intellectual, it is also important to be understood, find something else and reach any areas as well as thinking, comprehending, criticizing. The place where the intellectual who comes to speak in a voice is that does not belong to him in his own country will probably be a form of insanity, or he will fall into arrogance from top to bottom as he thinks that no one is capable of understanding him.

Hüseyin Su thinks that the general perception is approaching the intellectual in a western perspective. The result of an understanding that does not transcend the western examples and indexes his settings to the west when it is said to be intellectual, reveals an odd intellectual type that can neither be himself nor can be literally a western intellectual. Naturally, this type drags, cannot pull off, and gets confused even in the simplest difficulty.

Hüseyin Su draws attention to this fundamental issue in Pakdil. Pakdil, for example, went with the look of Muslim intellectuals, not as a Turkish intellectual who admired Paris like others. Pakdil has observed himself in Paris as the thing that Hüseyin Su wanted to say in the intellectual context. Therefore, it is inevitable to interpret to be in limbo the state of the Turkish intellectual, who can be neither himself nor western.

Pakdil is a concrete example of the fact that a Muslim intellectual is not interested in reaction. Because reading, the first order of faith, is the most fundamental act of his life and it recommends to read to every person. Prophecy commanders say that the knowledge should be found even if it is in China. Pakdil also questions with his own words and performance how such a belief is associated with reaction and whether it can be an obstacle to enlightenment. The result of this interrogation is deep and great angry. That's why Pakdil is a man of steel. His character is an unbreakable set of contradictions.

Pakdil's and Su's literature and art acquisition show that a Muslim can be very literate and intellectual. Hüseyin Su, however, concludes that the word intellectual is not sufficiently studied, understood, and does not fully correspond in terms of our views. According to his conclusion, we do not have an intellectual mind. However, Pakdil presents a new proposal and bill in terms of literature, thought and politics with its ambiguous and different personality. Hüseyin Su, as a way to make progress in social and human fields in Turkey argues that it is essential to trace Pakdil'in and the likes of him. Thus, those who work in the next generation of literary writers, writers and other fields will be an intellectual who can be the voice of his own land instead of being an imitation and a wannabe. This is the essence of the reason why Hüseyin Su cared Pakdil. He made a really great effort in consolidating personality and transferring to the future. Because of this effort, Nuri Pakdil and Hüseyin Su deserve to be read and examined together. As a result of this reading, Nuri Pakdil's *Biat I-II-III* books reflect his intellectual temperament clearly. The book which reflects the intellectual approach of Hüseyin Su in the best way is *Yazı ve Yazgı*. These books openly declare that the idea of thought cannot be contacted with the revelation, or that there cannot be world of thought without revelation.

In order to be able to make a good analysis and evaluation about an event, situation and person, the data related to them should be read correctly. When examining a person with a literary, writer and intellectual identity, it is necessary to dominate his corpus to be able to describe him correctly and to get a proper thought about him. When Nuri Pakdil and Hüseyin Su's corpus are considered, it is seen that many common features and subjects are prominent. They share the same worldview and express the same concern. They feed on the veins of the same ideology.

When we look at the books that both of them read together and how they interpret these books, it is realized how close the thought worlds are.

The main thing to explain literate and intellectual aspects of Pakdil and Hüseyin Su is their styles that do not flatter anybody and is not in fictitious transactions, is without disregarding emotion but without turning into an emotional pen, a dry language away from the thought, leading to thought. There is no place for grieving, complaining, intense romance and emotional expressions even in their letters. For both authors, the act of writing is not the means and purpose of gaining fame, privilege, and providing financial possibilities. They associate the writing with an awareness of responsibility within an action and holy duty. A literature with no direction, useless and careless manner is composed of distraction and hence no future. Nuri Pakdil and Hüseyin Su's insight into literature is an intellectual attitude all by itself.

The intellectual has a diligent and commanding language. Hüseyin Su and Nuri Pakdil are the concrete examples of the intellectual language which, when criticizing, can be a language that does not offend, while reporting the catastrophe, does not refuge in pessimism by showing body language as well as literary language. This language, which is built on a balance between fear and hope, is a language that touches the reality and practice far from imaginative expectations. In both of them, there is no iconization of any institution and person. These two visions, which meet each other with all their treatments, believe that writing and thinking with a wise mind and taking a conscientious responsibility are the touchstones of intellectual mind and thought.

Keywords: Nuri Pakdil, Hüseyin Su, intellectual, literate, literary, art.

Giriş

Entelektüel kavramı üzerine çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Fakat bu konudaki tanımlar, tatmin edici ve mutabakata vardırıcı değildir. Bir bakıma, her tanıma göre bir entelektüel tipi ve her entelektüele göre bir tanım ortaya çıkmıştır denilebilir. Tanımlamanın dışında, entelektüelin kimliği, işlevi, şahsiyeti, yaşayışı, müktesebatı, nasıl çalıştığı, neler yaptığı, hangi plân ve program doğrultusunda hareket ettiği, nasıl ilişkiler kurduğu, son tahlilde bu sıfatı nasıl hak ettiği konusu da oldukça karmaşık ve muammadır.

Entelektüelin, aydın, münevver, allâme, müçtehit, bilgin gibi başka sözcüklerle karşılanıp karşılanamayacağı tartışılmalıdır. Kimi düşünürler, bu isimlendirmelerin, entelektüel kavramı yerine ikame edilebileceğini söylerken; kimileri de entelektüel kelimesiyle bu isimlendirmeler arasında farklılıklar olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Batılı düşünce ve Doğulu yaklaşım devreye girdiğindeyse Doğulu kültürün 'entelektüel'i olamayacağı fakat mütefekkeri, münevveri, aydını olabileceği söylenmektedir.

Müslüman ve entelektüel kelimelerinin yan yana gelmesi, kimilerince mümkün görünmemektedir. Buna mukabil kimileri de 'İslâm dünyasının neden bir entelektüeli yok' sorusunu sormaktadır. Kavrama ilişkin bu hareketlilik, entelektüel üzerine ciddi bir inceleme, düşünme, araştırma ve tanımlama dökümünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Genel tablo ise Edward Said'in söylediği gibidir: "Entelektüellerle ilgili çalışmalar sağanak hâlinde, birbiri ardına çıkmaya devam ettiği hâlde, bunlarda entelektüelin tanımı üzerinde gereğinden çok durulurken, imgesi, imzası, fiili müdahalesi ve performansı yeterince değerlendirilmemiştir; oysa tüm bunlar, her gerçek entelektüelin yaşam suyunu oluşturur." (2015, s. 29)

Ali Şeriatî, entelektüel, toplumsal bir statü olarak ele alır. Ona göre bir toplumdaki herkesin, entelektüel olma potansiyeli, birtakım şartları taşımasına bağlıdır. Akıl yetisi yerinde olan, şiirler yazan, tercüme faaliyetleriyle meşgul olan, herhangi bir sanat dalıyla ilgilenen, tahsil görmüş, beyin işçisi ve yaptıklarıyla söyledikleri pek fazla kimseyi ilgilendirmese bile kendi dünyasını bir uğraşla zenginleştirmeye çalışan herkes entelektüeldir. (2013, s. 14) Hüseyin Su, entelektüel, inanç zemininde tanımlar ve irdeler. Gerçek bir entelektüel, inanç bariyerine takılmadan, laik ve sorgulayıcı bir tavırla hakikat arayışındadır. Entelektüel, mümin bir kimliğe sahip değildir; mümin biri de entelektüel birikime sahip olsa bile entelektüel değildir. (2018a, s. 21)

Entelektüel tanımlarındaki farklılık, entelektüele bakış ve onu algılayıştan kaynaklıdır. Her bakış ve algı, kendi içerisinde bir yorumu ve tenkidi barındırır. Her bir tanımın indirgeme olduğu ve öznel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Ayrıca toplumun, entelektüelden ne beklediği de söz konusu farklılığa zemin hazırlar. Entelektüelden, toplumsal bir kriz anında, o krize ilişkin çözümleyici bir şeyler sunması beklenir. Buradan bakınca entelektüel, toplumun kandili, çözüm merkezi gibi görülür. Hatta o bir rasat kulesidir. Sıkı bir gözlemci ve analizcidir. Tarassutta bulunduğu şey hakkında konuşmadan yapamayan biridir.

Entelektüel, diğer insanlardan ayıran şey, ilk bakışta düşünsel eylemi olabilir. Fakat düşünsel eylem, fiilî bir eyleme dönüşmediğinde istenilen sonuç alınabilecek, tek başına düşünsel eylem, yeterli olabilecek midir? Dolayısıyla entelektüelin, aktivist de olması gerekir. Çünkü o, düşünsel eylemini, etkinliğiyle de destekleyebilecek bir kimlik sahibidir. Örneğin, Muhammed Ali, Malcolm X, Aliya İzzetbegoviç gibi şahsiyetler, entelektüel bir çaba olarak hareketleriyle ve sözleriyle yalnızca içinde yaşadıkları toplumu değil, başka milletlerden insanları da etkileyebilmişlerdir. Bir entelektüelin görevi, “krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insanî bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir.” (2015: 56) Çünkü savunduğu görüşün, ilkenin, düşüncenin yerleşmesi ve başarı kazanması için mücadele etmek ve bu konuda gözü kara olmak zorundadır. Gerekirse savunduğu şey uğrunda, ömrünü insanlığa hibe edebilmelidir.

Entelektüel, çağının ruhunu kavrayıp yaşadığı zamanın dışına çıkması gerektiğinin farkındadır. Bu kavram, “sıfat olarak, anlığa değgin, anlıkla ilgili; ad olarak: Düşünce insanı, aydın, toplumsal, ekonomik ya da bedensel etkinliklerden çok soyut ve kuramsal sorunlar ile uğraşan, kafa emekçisi” anlamına gelir. (Güneş, 2016, s. 92) Bu tanıma göre entelektüel hem güncel meselelere kayıtsız kalmayacak hem de belirli bir alanda bir şeye zihnini yoracaktır. Kendi zamanının ruhunu kavramış bir entelektüel, kendisi dünyadan gitse bile müdafaasının, kendisini izleyenlerce süreceğini bilir. Malcolm X, öldüğü ana kadar siyah ve beyazların birliğini sağlamanın yollarını arar. Bir netice elde etsin veya etmesin, bu birlik için bütün hayatını ortaya koyar. Malcolm'un bıraktığı miras, bugün ezilenlerin kürsüsü olunması gerektiğini ve her türlü adaletsizlikle savaşılması gerektiğini söylemeye devam etmektedir. (Hamilton, 2018, s. 60)

Bir başka sorunsal da entelektüele militan ve ideolog olarak bakılmasıdır. Her iki kelime de anlam itibarıyla entelektüelin ruhuna ve mizacına aykırıdır. Militan, “bir siyasal örgütün etkin üyesi”dir. (TDK) İdeologsa “bir öğretinin akıl hocalığını yapan kimse”dir. (TDK) Bu kelimeler, nasıl oluyor da entelektüelle ilişkilendirilebiliyor sorusu, yine entelektüellerin içinde buldukları durumla açıklanabilir. Çünkü yaygın entelektüel tipi, yerel düzeyi aşmamakta, verdiği eserlerle bir düzeye kadar erişebilmekte, uluslararası bir konum yakalayamamaktadır. Bu nedenle kimi entelektüeller, bir ideolog gibi hareket etmekte, kendilerini, kolaylıkla bir tarikatın, bir ekolün kollarına bırakmaktadır.

Entelektüel diye parmakla gösterilen kimse, bütün öğretilere mesafeli bir duruş sergiler. İdeolog ve militan tavrı ağır basan bir entelektüelse, bir inanışın, hizbin, grubun esiri olur. Buradaki inanış, salt dinsel bir şey değildir. Terörizm de bir ideolog için pekâlâ savunulacak bir şey olabilir. Hatta terörizm, onun dini olarak benimsediği bir şey bile olabilir. Bir harekete kendisini böylesine adayan, bir kişiliğin veya kurumun putlaştırılmasına böylesine katılan entelektüeller, ruhen olgunlaşmamış, düşünce

sorumluluğunu üzerine almaktan çekinen, dolayısıyla sorumluluk duygusu gelişmemiş olan kimselerdir. Netice olarak belirli bir kitleye/kalabalığa hitap eden her tahsilli ve bilgili kimse, entelektüel olmayı peşinen ve kesinen hak etmiyordur. (Shayegan, 2018, s. 156-164)

Entelektüel kimliğiyle öne çıkan kimi şahsiyetlerin bıraktığı miras, onların aşırı yüceltilmesine neden olmaktadır. Onları, birtakım eksiklik ve zaafardan arındırmak, melekleştirmek ve onlara haddinden fazla anlam yüklemek, ne yazık ki bıraktıkları düşünce mirasının doğru aktarılmasında ve anlaşılmasında güçlük çıkarmaktadır. Entelektüeli yüce bir makama oturtmak, düşünceyi dinamitlemez, aksine dondurur. Bu algılayışın ortaya çıkardığı bir başka şey de entelektüel insanın sözlerinin ve fikirlerinin sorgulanamazlığı ve dokunulmazlığı sorunudur. Putlaştırma ve netice olarak da yerine başka hiçbir şeyi koyamama psikolojisi, yeni bir düşünceye alan açmadığı gibi entelektüel insanın da gereğince anlaşılmasına sebep olur.

Entelektüel ve toplum diyalektiğinde, birbirinden mükemmellik bekleyen bir diyalog tarzı, hastalıklı bir durumdur. Hedef, mükemmel insan ve mükemmel bir toplum beklentisi ve inşası yerine, normal insan ve normal toplum olmalıdır. (İzzetbegoviç, 2006, s. 320) Toplumun ve düşünce insanların, entelektüel karşısında alacağı tavır, onun ortaya koyduklarının anlaşılmasında ve yansıtılmasında aracı olmasıdır. Böylece yeni kavramlara ve düşünelere yol verebilmek, önünü açabilmektir. Entelektüelin de topluma, kendisini dinleyenlere, hitap ettiklerine karşı tavrı, uyumsuzluğunun ve aykırılığının hakkını vermesi, suya sabuna dokunmaktan çekinmemesidir. Fildişi kuleden, direktif verircesine bir üslup içerisinde olması, muhatap aldığı kesimle arasında bir diyalogdan ziyade uçuruma sebep olur.

Eğer, fildişi kule denilen bu gözetleme evi, bir üretim merkezi ve iç olgunluğa erişme olarak kullanılır ve dışarıya akan bir nehre dönüşürse, varlığı anlamlı olur. Fildişi kule, entelektüelin içinde yaşadığı bir oda anlamını taşımaz, aynı zamanda onun, 'kendi içinde taşıdığı bir oda' manasına da gelir. Entelektüel, aydın, münevver, âlim kısacası düşünceyle ilgilenen her insanın, oturduğu bir oda olmak zorundadır. Bu oda, her şeyden kendini soyutlama ve geri çekilme mekânı değil, zırhını kuşanmak ve meydana çıkmak üzere kimliği inşa mekânıdır. Aydınların rolü, bir odada beklemek ve düşünceye dalmak değildir. Ona göre toplumun çetrefilli sorunlarını ortaya koyup irdelemeli ve çözüme ulaştırmalıdır. (Antonio Gramsci, Aktaran: Manguel, 2018, s. 76) Düşünen ve okuyan herkes, kapandığı odadan çıkmak, kendi kapasitesi ve yeteneği doğrultusunda, üzerine düşeni yerine getirmek zorundadır. Fildişi kule, muhayyilede, dört başı mamur bir mekân olarak canlansa da insanın kendi aklının/mantığının sınırlarına hapsolmesi da bir nevi fildişi kuledir. Kendi mantığının sınırlarını aşmamış her insan, marazlı bir tiptir. "Mantıklarının içine kapananlar, kendi sözcüklerini izlerler, tırtıllar gibi kendi çevrelerinde dönüp dururlar." (Saint, 2014, s. 86) Böyle bir döngünün de akışa bir faydası olmaz, kısırlığa yol açar.

Her toplumun entelektüeli kendine özgüdür. Şöyle de denilebilir, her toplum, kendi entelektüelini yaratır. Batı kültürüyle yetişen bir entelektüelle, Doğu kültüründe yetişen bir entelektüelin benzerlikleri vardır ancak farklılıkları da oldukça belirgindir. Entelektüel kimsenin bakışı ve görüşü, entelektüel kimliğinin bir parçasıdır. Jean Paul Sartre'i entelektüel yapan şey *bulantı* ve *bunalım*dır. İçinde yaşadığı toplumun çalkantıları, Sartre'in hayata, kişilere, ilişkilere, topluma ve yönetime bakışını etkiler.¹ Edward Said'i entelektüel yapan *marjinalliği*dir. Kudüs'te dünyaya gelen Said, ömrünün büyük bir kısmını Amerika'da geçirmiş ve burada eğitim alır. Buna rağmen kendi toprağına aidiyetini kaybetmeksizin Filistin topraklarındaki İsrail zulmüne karşı çıkar. En klas entelektüel duruşu da bir İsrail karakoluna taş atarken çekildiği fotoğrafıdır. İçine doğduğu toplumdan ayrı bir yerde ve apayrı bir dünyada mücadelesini sürdürmesi, entelektüele bakışını etkiler, doğal olarak entelektüeli, *sürgün*, *marjinal* ve *yabancı* olarak tanımlar. (Said, 2015) Nuri Pakdil'i entelektüel yapan şey *öfkesi*dir.

¹ Sartre'ye dair bu çıkarım, Simone De Beauvoir'in *Kadınlığının Hikâyesi* kitabında, Sartre ile olan yol arkadaşlığını anlattığı satırlardan mülhemdir.

Çocukluğu, ailesi ile iktidarın tercih ettiği eğitim modelinin çelişkisi içerisinde geçer. Çocukluğun vermiş olduğu merak duygusuyla babasının okula bakışını ve okulun kendine neler sunduğunu sorgular. Küçük yaşlarda, yakınlarının ölümü nedeniyle yalnız kalmayı ve yalnız yürümeyi öğrense de ağabeyi Sait ve annesi Hatice Vecihe Hanım'ın vefatı, ileri yaşlarında, kişiliğinin ve hayatının temel dokusu olarak derinleşir ve yakasını hiç bırakmaz. Babasının, toplumsal ve siyasal yapıyla arasına mesafe koyması ve bunun sonucunda da kendi kozasına çekilmesi, Pakdil'in sonraki yaşamında oluşacak muhalif ve ret düşüncesinin temelidir. (Su, 2018)

Görüldüğü üzere, aile ortamı, çevre, yaşanılan mekân ve şehir, tahsil hayatı, yaşanılan döneme hâkim olan ideolojik, siyasi ve toplumsal durumlar, entelektüelin kişiliğinin ve kimliğinin oluşumunda etkilidir. Entelektüel insanları tavırda, sözde ve eylemde birbirine yaklaştıran hususlar vardır. Ancak entelektüel kimlik dediğimizde, bu onu, diğerine benzemez yapan şeydir, kendine özgülüğüdür, aidiyet kodlarıdır.

Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'nun Edebiyat, Sanat ve Entelektüel Bağlamda Birlikteliği

Edebiyat tarihi, birbirine dost yazarların, birlikte yürüyüşlerini, birbirinden beslenişlerini konu edinen kitaplar, anılar, mektuplar ve günlüklerle doludur. Bunların içinde, sanat ve edebiyat anlayışı birbirine benzeyen yazarlar olduğu gibi, sanat ve edebiyat anlayışları birbirine zıt olmasına rağmen dostluk kurabilen yazarlar da vardır. Yine bunların içinde usta-çırak ilişkisi içerisinde hareket edenler olduğu gibi, 'ne senle ne de sensiz' cümlesinden olarak birbirini ilk fırsatta gömen, sonra yine ilk fırsatta da birbirine sarılan edebiyatçı ve yazarlar da vardır. Şüphesiz hepsinin birlikteliği, edebiyatımıza bir şey kazandırmıştır. Böylesine geniş bir konuyu irdelemek doğrusu oldukça zor görünmektedir. Konu, Nuri Pakdil ve Hüseyin Su isimleri etrafında özelleştirilerek edebiyat, sanat ve entelektüel birliktelik bağlamında dostlukları, benzerlikleri ve farklılıkları anlatılmaya çalışılacaktır.

Hüseyin Su, Nuri Pakdil'le en fazla teşrikimesai yapan isimlerden biridir. Pakdil'le geçen günleri anlattığı *Takvim Yırtıkları* ve yine Pakdil'i tavrı, duyuş, düşünüş olarak incelediği *Entelektüel Öfke* bu mesainin meyvesidir. Böylesi bir birliktelik, tarafları karşılıklı olarak veya tek taraflı olarak birbirinden etkilenmeye ve birbirini etkilemeye açık hâle getirir. Genellikle manevi ve fiziksel şartlar itibarıyla biraz daha geride olan, yaşça küçük olan kimse, 'etkilenen' konumdadır. Hüseyin Su, Pakdil'in sözlerinden, hareketlerinden, yaşantısından, olayları algılayışı ve yorumlayışından, edebiyata ve sanata bakışından, dergicilik anlayışından etkilenir. Bu etki, iç dünyasında büyük bir sevgiye yer açtığı gibi onu yaralanmaya da açık hâle getirmiştir. Sevgide aşırı değer verme ve dolayısıyla sevilen kimseyi idealize etme, kişiyi sevilene bağlı kılar. Böylece acıya ve hayal kırıklığına kapı açılmış olur. (Neu, 2012, s. 164) Büyülenme, kendini mengeneye alınmış gibi hissetme, insanın içinin açılması ve daralması, sevilen insanın karşısında hissedilen duygulardır. Hüseyin Su, Pakdil'le olan birlikteliğini karmaşık, zıt duygularla ifade eder. Pakdil'i görememenin huzursuzluğu kalbini sıkır; görmenin heyecanı da içine sürür ve neşe verir. Nuri Pakdil'le görüşmek ve görüşmemek, onu diken üzerinde bir dikkate rapteder. Onunla birlikteliğinin, tiryakilik uyandıran, afyon gibi, büyü gibi bir etkisi vardır. Hayatında derin izler bırakan bu ilişki, huzursuzluk ve yaralanmayla geçer. Bu beraberliğin açtığı yarayı, sağaltamaz, yine de sürekli kaşır. (Su, 2017, s. 119)

Duygusal etkilenmenin yanında düşünsel etkilenme de söz konusudur. Hüseyin Su, Pakdil'e öykünmeci bir tavırla yaklaşmaz. Kendi edebiyat anlayışı içerisinde onun gibi olmaya, ona benzemeye çalışmaz. Edebiyat, sanat ve entelektüel dikkati olan bir şahsiyet olarak Nuri Pakdil'den aldıklarıyla, kendi sesini bulmanın peşindedir. Pakdil'in taklit edilerek değil örnek alınarak anlaşılabileceğini, kendisinin en azından bunu yapmaya gayret ettiğini söylemektedir. (Su, 2017, s. 189)

Bu etkilenmeler bağlamında şöyle denilebilir: Hüseyin Su ismi anılınca Pakdil; Pakdil ismi de anılınca Hüseyin Su çağrışmadan olmaz. Tıpkı Levinas'ın Tanrı ve ölümden bahsederken bu konu üzerine en çok kafa yoran Heidegger'i "Mecburî Geçit" (2011, s. 26) olarak nitelemesi gibi, her iki edebiyatçı da birbirlerine verdikleri emek bakımından, birbirleri için mecburî bir geçittir.

Okuma ritüellerine baktığımızda, her ikisinin de kitaba yaklaşımı, kitabı değerlendirmesi ve eleştirmesi neredeyse aynıdır. Hüseyin Su, okuma konusunda, kendi deyişiyle “Pakdil’in sünnetini” sürdürür. (2017:18) Pakdil, okuduğu kitaba, onu baştan yazıyormuşçasına notlar alır ve altını çizer. Bazı cümlelerin ve paragrafların yanına çarpı, ünlem, soru işaretleri koyarak tepkisini ve duygusunu belli eder. Kitap üzerine düştüğü şerhlerden, açıklamalardan ve düzeltilerden, beğenisini, heyecanını, öfkesini, reddettiklerini ve kabul ettiklerini anlamak mümkündür. Onun okuduğu bir kitabı bakıldığında, altını çizme ve kitap üzerine not alma konusunu abarttığı düşünülebilir. Çünkü “âdeta toprağı birkaç kez sürer gibi döne döne, devire devire” okumaktadır. (Su, 2017, s. 44) Pakdil’in nezdinde, altını çizerek okumak, kitaplarla konuşabilmenin bir yoludur. (2012a, s. 84) Kitap üzerine aldığı bu notları, düzgün ve anlaşılır bir yazıyla yazar. Satırların altını da cetvelle çizmişçesine düzgün ve dikkatli çizer. Pakdil, Hüseyin Su’ya göre sayfalar üzerinde kalemi, biraz daha hırpalayıcı ve acımasız kullanır.²

Her iki yazarın da edebiyat serüvenlerine bakıldığında müstear isim kullandıkları görülür. Pakdil, birden fazla müstear kullanmasına rağmen edebiyat hayatında, kendi ismiyle tanınır ve bilinir. Hüseyin Su ise asıl adı İbrahim Çelik’in yerine Pakdil’in kendisine vermiş olduğu müstearı kullanır. Bu müstear, edebiyat hayatında, gerçek adının önüne geçer.

Pakdil, biçimci ve yenilikçidir. Yazılarında, noktalama işaretlerini değişik bir tarzda kullanır. Farklı yazım teknikleri dener. Kendine has bir lügat oluşturur. Örneğin, köylüleşmişliğimiz (2014a, s. 72), Avrupalılaştırılmınamadıklarımızdanmısınız (1998, s. 59) gibi. Bu tarz yazımların yanına veya dipnot olarak sayfanın altına “Doğrudur, dizgi, düzelti yanlışı yok” bilgisini düşer. Hüseyin Su hem öykülerinde hem de denemelerinde klâsik bir anlatımdan yanadır. Pakdil’deki üslubu ve tarzı, deneme girişiminde dahi bulunmaz. Pakdil, nadir de olsa yerel söyleyışlere yer vermektedir. Örneğin ‘sesinin’ yerine “sesiyin” (1997, s. 69); ‘içinin’ yerine “içiyin” (2015, s. 23) şeklinde söyler. Hüseyin Su’da böyle bir söyleyiş yoktur. O daha çok Anadolu’da kullanılan sözcük ve deyimleri tercih eder.

Pakdil, yazı türleri içinde, en çok deneme türünü sevdiğini söyler. (24 Ekim 2014, kişisel görüşme, Ankara) Deneme, günlük³, anı⁴, şiir, tiyatro, söyleşi (konuşmalar) ve mektup türünde eserleri vardır. Öykü ve roman türünde yazmamasına karşın tiyatrolarıyla anlatma ihtiyacını giderir. Tiyatrolarının kurgusu, Pakdil’e atfedilen zeki ve ‘çelik adam’ sıfatlarını doğrular. Bu tiyatrolar, modern insana, gerçeğı gösterme ve anlatma üzerine kuruludur. Hüseyin Su’nun, öykü, deneme, inceleme ve söyleşi türünde eserleri vardır. *Ana Üşümesi, Gülşefdeli Yemeni, Aşkın Hâlleri ve İçkanama*, öykücülüğüyle tanınmasını sağlamıştır.

Nuri Pakdil, ayet ve hadislere gönderme yapar. Bu tarzı, özellikle tiyatrolarında bir anlatım zenginliği ve biçimi olarak benimser. Örneğin, “Dağlar kişiler gibi yürüyecekmiş o gün” (2014, s. 54) cümlesinde, “dağlar yürütüldüğü zaman” (Kur’an-ı Kerim, 81:3) ayetine açıktan bir gönderme vardır. Hüseyin Su, ayet ve hadisleri doğrudan kullanmamakla birlikte okura bir hatırlatma babında, zaman zaman Kur’anî ifadelerle başvurur. Her iki yazara göre de edebiyat ve sanat hayatı, Müslümanlığın dışında değildir. Bu nedenle Hüseyin Su şöyle söyler: “Yaz emrini gereğı gibi anlayamayan bir kalemin/yazarın muhatabı olan okur da oku emrini doğal olarak gereğı gibi anlayamayacaktır.” (2014a, s. 105)

Nuri Pakdil *Edebiyat* dergisiyle, Hüseyin Su da *Hece* dergisiyle özdeşleşir. Her iki derginin misyonu da özde aynıdır. Pakdil’in gözünde *Edebiyat* dergisi, muhafazakâr bir dergi değildir, hiçbir siyasa çığırtkanına ve para babasına sırtını dayamayan antiemperyalist, anti-faşist bir dergidir. (2014c, s. 123) Hüseyin Su da *Hece* dergisinin, “hem yazınsal hem de kurumsal bir kimlik olarak siyasal duruşu ve kavrayışı itibarıyla de milliyetçi ve muhafazakâr değil, devrimci bir edebiyat eylemi” olduğunu söyler. (2015a, s. 45)

² Buradaki bilgiler, Türk Dünyası Bilim Kültür ve Sanat Merkezi’nde bulunan Hüseyin Su Kütüphanesi’ndeki *Suyu Arayan Adam* kitabına bakılarak verilmiştir.

³ *Otel Gören Defterler* dizisi, günlük olarak değerlendirilebilir.

⁴ *Bağlanma* kitabı, anı/hatıra türünün en güzel örneğı olarak okunabilir.

Nuri Pakdil'de başka yazarlar dikkati olağanüstüdür. Charlie Chaplin, Eugene Ionesco, Arnold Toynbee, Jorge-Luis Borges, Gabriel Garcia Marquez, John Hawkes konuşmalarını çevirdiği bazı yazarlardır. Pakdil, çok geniş açılı bir yaklaşımı benimsediğinden Türkiye ölçeğinde kalmayıp yurtdışındaki birçok yazarla konuşma, görüşme imkânları arar. Anna Masala'ya edebiyat dergisini göndermesi, onunla mektuplaşması, Ankara'ya geldiğinde söyleşi yapması, düşünsel anlamda teatiye ve dayanışmaya verdiği önemi göstermektedir. (2014d, s. 37) Hüseyin Su'nun başka yazarlar dikkati, kavramsal çerçeve ve örnek hayatlar üzerindedir. Başka yazarların kendileriyle özdeşleşen kavramları, muhakkak atfederek kullanır. Örneğin *Hikâye Anlatıcısı*, kendi duyusunun ve sesinin yankısı olduğuna inandığı; kendi ait olduğu tahkiye geleneğini iyi yansıttığı için Walter Benjamin'den ödünç aldığı bir kavramdır. (Su, 2016, s. 10)

Ortadoğu, anne, baba, çocuk ve kadın sözcükleri, Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'da öne çıkan dikkatlerdir. Ortadoğu'ya bir sorumluluk duygusuyla bakarlar. Çocuk, her iki kalemin dağarcığında da umudu, güzelliği ve tazelenişi ifade eder. Pakdil'in şiirlerinde ve tiyatrolarında çocuk, umutla birlikte gelendir. Karanlığın karşıtı ve canlanışın simgesidir. (2014e, s. 89) Hüseyin Su'nun öykülerinde, çocuk imgesi, neşe ve masumiyet kaynağı olarak belirir. Çocuklar, büyüklerin göremediğini görmektedir. Gözlerinde diri bir umut vardır. Büyüklerin hatta dünyanın kaybettiği her şey, bu gözlerdeki. (2018b, s. 139) Kadın imgesi, her iki yazar için de canlılığı, zekâyı, farkındalığı ve inceliği çağırıştırır. Hüseyin Su'nun öykülerinde kadın, aile içindeki fertlere kol kanat geren, eğiten, çekip çeviren, her hareketiyle öğretmeye yatkın olan biridir. Edebiyatçı kadınların gözlemlerine, tanıklıklarına önem verirler. Pakdil, savaşçı Müslüman bir kadından bahsederken Hüseyin Su'nun yerinde duramaması, tabir câizse kabına sığmaması (2014c:52); Mevdûdî ile Meryem Cemile'nin yazışmalarından bahseden Pakdil'in, Meryem Cemile'nin yorumlarını daha isabetli bulması (Su, 2017, s. 115) örnek olarak verilebilir.

Hüseyin Su, kilo ile düşüncenin bir arada olamayacağını vurgular. Hume'un kilolu bir insan olmasına şaşırarak şöyle söyler: "Bu kadar kilolu insanların düşünebileceklerine, hissedebileceklerine kendimi inandıramam bir türlü. Göbekte düşünce arasındaki ilişki hiçbir zaman olumlu bir anlam içermez çünkü." (2017:209-210) Aynı bakış açısıyla da Pakdil, Erdal Atabek'in gazetede gördüğü resmi üzerine hayret eder. Daha önce tıg gibi bir insan olan Atabek'in yazdıklarını, hayatına uygulamadığını kızgınlıkla dile getirir. Şişmanlık ve aşırı kilo, dikkatsizlik, kontrolsüzlük ve düşünceden uzaklaşmadır. (Su, 2017:339)

Kalemin Yükü, Pakdil'in Edebiyat dergisinin ilk sayısına yazdığı sunuş tarzındaki yazının başlığıdır. Bu başlık, kalemin, dolayısıyla yazarın sorumluluğunu anlatmaktadır. Pakdil, iman ilkelerini sayarak kalemin bunlardan bağımsız olamayacağını söz konusu yazısında söylemektedir. (Su, 2014b:7) Hüseyin Su'nun Pakdil'den ödünç aldığı ve kendi kitabına isim olarak verdiği *Kalemin Yükü*, her iki yazarın da edebiyat, sanat ve entelektüel çabalarını, ilgilerini ve anlayışlarını, nokta atışı ifade eden bir terkiptir. *Kalemin Yükü*, her iki yazar için de okuma ve yazma eyleminin mihrak noktasıdır.

Keklik Vurmak, Hüseyin Su'nun söyleşilerinin yer aldığı kitabının adıdır. Bu ifadeyi de ilk olarak Pakdil, *Edebiyat Kulesi* isimli kitabının ilk sayfasında kullanır. (2012a:9) *Edebiyat* dergisinin, İstanbul kitapçılarında olmasına mukabil kullandığı bu deyim, hedefe kilitlenmek, tam ateş almak, hedefi tam tutturmak gibi anlamları ima etmektedir. Hüseyin Su, 'ateş etmek'le yazmak arasında kurduğu ilişkiden ve söyleşilere böyle bir ismin yakışacağından mühlhem kitabına *Keklik Vurmak* (2015b) adını verir. *Keklik Vurmak* da *Kalemin Yükü* gibi her iki yazar için aynı anlamlara tekabül etmektedir.

Buraya kadar kısaca dikkat çektiğimiz noktalar, edebiyat ve sanat dikkati dışında entelektüel dikkat içerisinde de okunmalıdır. Müslüman düşünce, edebiyat ve sanat bağlamında Nuri Pakdil ve Hüseyin Su, dikkate değer bir külliyat ortaya koymuştur. Her iki kalem de özgün ve farklı bir damar yakalayabilmiş; eserlerinde, kendilerine has, kavramsal bir dil oluşturmuşlardır.

Hüseyin Su ve Nuri Pakdil, entelektüel konusundaki düşüncelerini, enine boyuna bir kitapta veya bir başlık altında yazmamıştır. Her ikisinin de bu konudaki düşünceleri, dağınık olarak bazı kitaplarına serpiştirilmiş vaziyettedir. Bu yüzden, makalenin bundan sonraki kısmında, her iki sanatçının da entelektüel konusundaki düşünceleri, bu serpiştirilmiş kısımlar bir araya getirilmek suretiyle incelenmiştir.

Hüseyin Su'nun Entelektüel Yaklaşımı

İnsanın, bir şeye bakışı, onu anlamlandırışı ve tanımlayışı, kendisini neyle malul gördüğünün ve neyle konumlandığının bilgisini verir. Hüseyin Su, öykü, inceleme, deneme ve söyleşi türündeki yazılarıyla duygu ve düşünce bakımından nerede durduğunu göstermektedir. Bir Batılının sözlerini kaynak olarak kullanırken hatta İslâm'a dair herhangi bir kelime zikretmese bile Müslüman bir nazarla düşündüğü ve baktığı açıkça görülebilir. Entelektüel üzerine düşünürken ve yazarken de bu dikkatle hareket eder.

Su'nun, entelektüel konusunda, üzerinde durduğu en temel meselelerden biri, dildir. Konuyu entelektüel bahsiyle özelleştirsek de Su, insanî ilişkilerdeki dil, günlük dil, edebiyat dili, yazı dili gibi bütün alanlarda, dilin çok hassas bir konu olduğunu belirtir. İnsan, günlük yaşantısında ve entelektüel/sanatçı tavrında, ithamcı bir dilden sakınmalıdır. Karşısındakini susturmayı amaçlayan bir dil, her anlamda ve her şeyden önce tahammülsüz ve sığ bir insan olmanın belirtisidir. Böyle bir dil, kötü hâle sebebiyet vermektен, çözümsüzlük sürecini uzatmaktan, şikâyeti çoğaltmaktan başka bir işe yaramaz. Okur-yazarların, sanatçı ve aydınların, aykırılık ve farklılık adına huysuz, geçimsiz, kibirli, yukarıdan bakan, afralı ve tafralı, itici bir dil kullanmalarını doğru bulmaz. Edebiyat ve sanat dili, insanı inceltir. İnceltmiyorsa söz ile eylem, ilim ile amel birlikteliğinden söz edilemez. (Su, 2018, s. 59) Su, ithamcı olarak addettiği dili, uyarılmaya ihtiyacı olmayan dil, Batıcı ve ısrırgan dil, karikatür dil, soğuk dil, uzlaşmaz ve anlaşmaz dil, hafif dil gibi sınıflandırmaya tâbi tutar. Bu tarz bir dil, ister edebiyatçı, yazar, akademisyen veya entelektüelde bulunsun, ister sıradan bir insanda bulunsun, her şekilde yara açmaktadır. Dolayısıyla entelektüeli, entelektüel yapan iki şey vardır: “Karşısında ve farklı düşüncede olanlara saygı duymak: Zılgıtla, şamatayla ‘söylerim ha’cı dil ve tavırla susturmaya çalışmamak, kınayıcı bir tutum içinde olmamak.” (Su, 2015a:84) Suya sabuna dokunmayan, konuştukları hayatî bir noktaya tekabül etmeyen, hariçten gazel okur bir edayla meseleye dair analizler yapan, bir türlü kendisi olamayıp yapay ve kuru bir dil kullanan entelektüelleri eleştirir. “Sorumlu entelektüel dilin bu olmadığı, en azından olmaması gerektiği” kanaatini paylaşarak “eninde sonunda Müslümanız. Bu kadar havada yaşanamaz; yaşayamayız” der. (Su, 2017:216)

Düşündüklerini söyleme ve sözünü esirgememe konusunda entelektüelin üzerine yoktur. Bu konuda, kelimenin tam anlamıyla civanmerttir. Ancak bazen, entelektüel de stratejik davranabilmekte ve düşündüğünü söylemekten geri durabilmektedir. Söyleyeceklerinde yanılma payı olacağı ihtimali de entelektüeli tedirgin eder. Bu durumun, entelektüelin tavrına ve siciline, olumsuz yansımaları olmaktadır. Hüseyin Su'nun şu sözleri bu manada yerinde bir çıkarımdır: “Düşünürken ‘yanılma korkusu’ taşıyan insanların düşünceleri ürkeklikle malû oluyor. Yanılma korkusu, bir ‘düşünce dikkati’ değildir. Ancak ‘ürkeklik’ olabilir. Bir ‘düşünür’ için ‘yanılma korkusu’ hiçbir zaman iyi bir haslet sayılmaz. Düşünce insanı, şüphesiz yanılmamalı ama yanılmayı da her zaman göze alabilmelidir.” (Su, 2017:279)

Su'nun entelektüel konusunda, üzerinde durduğu temel soru, “Bir Müslüman, mümin nasıl entelektüel olabilir? Daha doğrusu entelektüel olarak düşünebilir mi?” sorusudur. Kendi yazı ve düşünce çabasını ve Müslüman yazar/sanatçıların zihnî çabalarını ifade edeceği zaman, entelektüel sözcüğünü kaçınılmaz olarak kullanır. Bu kavramı, ihtiyat ve zaruret üzere kullandığı apaçıktır. Ona göre entelektüel, mümin olamaz; bir mümin de entelektüel vasfı taşıyamaz. “Bir mümin zihin, akıl, ne denli entelektüel birikime, özelliğe ve donanıma sahip olursa olsun, ne denli bu birikimden yararlanırsa yararlınsın, kendisini bu yolla, bu dille ifade ederse etsin, bir ‘gerçek entelektüel’ gibi düşünemez ve

tavır alamaz. Eninde sonunda ‘gerçek entelektüel’ olamayacağı bir yere gelip duracaktır.” (Su, 2018a: 31-32)

“Entelektüel akıl ve zihin” ile “mümin aklın ve zihnin” işleyişi aynı değildir. Her ikisi de aynı iştiyakla hakikati arar. Fakat bir müminin hakikati arayışıyla bir entelektüelin hakikat arayışı birbirinden farklıdır. Çünkü mümin akıl, ne kadar ararsa arasın, aklını ve aradığı şeyi, inancıyla kodlar. Birbirinin karşıtı olan bu akıl ve zihin yapısı, geçtiği merhaleler bakımından aynı olabilir. Fakat ulaştığı sonuçlar itibariyle ikisi birbirinden belirgin çizgilerle ayrılır. Mümin akıl ve zihin, aradığını bulduğunda, soruları biter ve mutmain olur. Entelektüel akıl ve zihinse, bir türlü mutmain olmaz. Aradığını bulduğunda, onu yeni soru ve sorunlar bekler. Eğer aradığı şeye ulaştığına kani olursa, bulduğu şey, onun için yalnızca bir dogmadır. (Su, 2018a)

Entelektüel insan, uyumsuzluğu ve geçimsizliğiyle meşhurdur. İtirazları, hayırları ve nedenleriyle daima karşı zaviyeden konuşur. Dışarıdan bakanlar, onun kasten böyle bir tavır aldığını, inatçılık ettiğini düşünebilir. Entelektüel, her koşulda kendi konumunu ve kendi durduğu yeri haklı görür. Uzlaşmaya gelmez duruşu, mümin bir insanın duruşuna aykırıdır. Mümin insan, Hüseyin Su'nun deyişiyle müşfik ve mutidir. (2018a) Düşüncesini ve duygularını dile getirirken aşırılıktan kaçınarak, muhatabının da durumunu göz önünde bulundurarak konuşur. Müminlerin kitabı ve diğer semavi dinlerin kitapları, sözün belîğ, leyyin, maruf, faydalı, açık ve kolaylaştırıcı olmasını vurgular. Fakat bir entelektüelin, zalim ve zorba bir insana karşı yumuşak sözlerle yaklaşması düşünülemez.

Hüseyin Su, entelektüelin ve İslamî duyarlılıkla hareket eden öncü isimlerin, tavır itibariyle birtakım benzer yönlerinin olduğunu düşünse de bir müminin entelektüel birikime sahip olmakla entelektüel olamayacağını savunur. Çünkü müminin çıkmaza düştüğü yerde muhakkak bir sorgulanamazlık ve dini endişeleri vardır. Entelektüelse çıkmaza düştükçe mevzuyu derinleştirir ve sorgulayabildiğince sorgular. “Hiçbir zaman amenna ve saddakna demez. Hep itiraz etmek, hayır ve neden demek zorundadır.” (2018a:21)

Entelektüel, hiç kimseyle ve hiçbir örgüt/kurum/kuruluşla saf tutmaz. Kendisini yalnızlığa yazgılı görür. Bir mümin açısından da yalnızlık bir yazgıdır hatta garipliktir. İnanıklarıyla pratikte olanlar birbiriyle örtüşmediğinde kendi dünyasına çekilir. Kendisi gibi düşünen ve yaşayan insanlarla saf tutmaktan çekinmez. Ne yapacağını bilemediğinde göklerden gelecek bir çağrıya kulak verir, kendini ona teslim eder. İtaatkâr bir kul olduğunu unutmaz. Entelektüelin, kulağını verdiği bir itaat mekanizması olmadığı gibi “hiçbir hâkim düşünceye, politikaya; gücün, erkin sınıfın direktifine uymaz, itaat etmez.” (2018a: 22) Entelektüel, fikirlerini harfiyen uygulayan bir kitleye ihtiyaç duymaz. Yaban düşmek zoruna gitmez ve bu durum işini zorlaştırmaz. Hiçbir yerden iltifat beklemez. Ayrıca entelektüel, “Düşüncelerinin onaylanmasını da istemez, bir çıkar elde etmek için fırsat kollamaz” (2018a: 22). Mümin biriye fikirlerini benimseyen bir insan topluluğu görmek ve onlara hitap etmek ister. Kendisini dinin, bir mümessili ve mutemedi olarak görür. Entelektüel, söyleyeceklerinin hesabından sorulacağı kaygısı taşımaz. Mümin insan, söylediklerinden sorulacağı günü düşünür ve günah işleme endişesiyle sorgulamaktan kaçınır. Entelektüel, düşünürken ve konuşurken laik bir zeminde durma derindedir. Mümin kimse, din kaygısı ile hareket ettiğinden söyleyecekleri ve yapacakları sebebiyle dine ters düşmekten çekinir.

Mümin, haşin ve gaddar olmaktan Allah'a sığındığı gibi insanlığa da merhamet ve şefkatle yaklaşır. Arıza çıkarmak, kırıcı ve üstten konuşmak ona göre değildir. İlahi hitaba mazhariyetinden ötürü sözü güzel söylemekle ve belîğ bir şekilde konuşmakla yükümlüdür. Entelektüelse hem kişilik olarak hem de davranış, eylem, dil ve tavır olarak muteriz ve mukassidir. Onu bağlayan herhangi bir kutsiyet yoktur. “O bir isyankâr, dik kafalı bir dikkat, sivri dilli, uyanık bir bilinçtir.” (2018a: 26)

Entelektüel, pozitivizme ve bilime inanır. Hüseyin Su, Türkiye'nin ikliminde ve kültüründe yetişen bir entelektüelin, dine muhalif bir çizgide dursa da aldığı eğitim ve yetiştirilme tarzı itibariyle, laikliğin ve sekülerliğin, onun üzerine tam oturmayacağını düşünür. Benzer bir düşünce Akif Emre'de

de vardır. Türkiye’de doğan ve ezanla dünyayı kavrayan birinin, sonrasında birtakım nedenlerle Ateist veya Kemalist olmasını gerçekçi bulmamaktadır. Bu, bir tür eziklik ve sahne sanatçılığıdır. (Emre, 2017, s. 164) Bu bakış açısına göre kendisini entelektüel olarak tanımlayan biri, inansın veya inanmasın, İslâm’ı yok saymamalıdır. Özellikle de ‘bizim aydınımız’, ‘bizim entelektüelimiz’ olarak benimsenen kimseler, görüşleri ve çıkarımları ne olursa olsun, kültüründeki hâkim ruhun İslâmî olduğunu anlamalıdır. Dindar olan ve olmayan entelektüeller, öyle bir dil kullanmalıdır ki, yine dindar olan ve olmayanlarca kabul görmeli ve desteklenmelidir. (Hashemi, 2016, s. 58-60) Yaşadığı toplumun kültürüne vukufiyeti olan bir entelektüel, bu toplumun İslâm olmadan anlaşılamayacağı ve var olamayacağı gerçeğine göz yummamalıdır. Hüseyin Su ve Akif Emre’nin görüşlerinden hareketle böyle bir entelektüelin, sekülerleşmesi ve laik düşünceye adapte olması, yapmacıklık ve kendini aşağı görme kompleksinden kaynaklanmaktadır. Bu da ne yazık ki ölçsüz, tutarsız ve kimliği olmayan bir entelektüel tipi yaratır.

Hüseyin Su, Türk yazarların ve edebiyatçıların, entelektüel sözcüğünü neden tercih ettiği üzerinde dururken bunu bir ‘büyülenmişlik’le izah eder ve “yüce özleyişin ateşten gagası” olarak nitelendirir. Batılılaşma süreciyle birlikte dilimize ait olmayan birçok kavram gibi entelektüel de lügatimize dahil olur. Bu konudaki en ölçülü yaklaşım, bu kavramlara lügatimizde, o kavrama ilişkin en yakın karşılığı bulmak suretiyle olmuştur. Böylece bu kavramları benimseme ve evcilleştirme süreci başlamıştır. Entelektüel kavramı, “münevver, âlim, bilgin, ârif, okur yazar, üniversite eğitimi almış kişi” olarak karşılır. Yabancı kelimelerin karşılıklarını Türkçede ararken bunları var eden siyasal, kültürel ve toplumsal zeminin göz ardı edilmesi, entelektüel konusunda kavram kargaşasına/dejenerasyonuna yol açmış ve entelektüel dikkate sahip bir insanımız olmayışına sebep olmuştur. Fransız kültürüyle benimsenen entelektüel sözcüğü, Fransız kültüründe ve tarihinde neyi ifade etmişse Türk dilinde ve kültüründe de öyle anlaşılmalı ve onu ifade etmiştir. Batılılaşma sürecinde entelektüel sözcüğüyle büyülenen Türk okur ve yazar, Su’nun deyişiyle, o kadar özlemiştir ki bu kavramı, “başı üzerinde bir hâle, bir paye ve rütbe” gibi taşımıştır. (2018a:15) Dimağlara değdiği andan itibaren entelektüel, kendisine tutunulan bir kavram olmuştur.

Okur yazarlığı olan hemen herkes, bir entelektüel olarak imlenmek ve bir entelektüel olarak parmakla gösterilmek istenir. Çünkü birikimlerinin ve bilgilerinin fark edilmesi, isimlerinin bilinmesi, entelektüel olarak görünüp görünmediklerine bağlıdır. Su’nun vardığı temel sonuç, entelektüel sözcüğünün açgözlülükle kullanıldığı yönündedir. Türk okur-yazarları, bu kavramla tahrik olmuş ve onun cazibesine kapılmıştır. Tevfik Fikret’in “Promete” adlı şiirine gönderme yaparak bu büyülenişin arkasında, entelektüelin, erişilmez bir imge olarak algılanmasının yattığını belirtir. (Su, 2018a:15) Bu nedenle entelektüelin kibriden, tepeden bakmasından ve küçük dağları yaratmış bir edayla konuşmasından söz edilmektedir. Çünkü bir entelektüele göre kendisinin tavrı, en üst mertebedir. Bir mümin içirse entelektüel olmak, bir amaç değildir. Fikirlerini, yapmak istediklerini ve davasını, anlatmak ve eyleme geçirmek üzere bir araçtır. Varılan yer değil; yürünen yoldur. Onun inancına göre, İslâm’da, yukarıda bir yerde durup insanlara nasıl davranacakları ve düşünecekleri konusunda karar verebilmelerini salık veren bir kurum/insan/merci yoktur. Bu nedenle ‘Entelektüel de haddini ve sınırını bilmelidir’ mantığı, daima bilincinde bir yerlerde dir.

Hüseyin Su, “Entelektüel İslâm Düşüncesi Çizgisi” şeklinde bir başlık açılacak olsa Batılı entelektüel düşünce kaynaklarından edindikleri bilgiler ve birikimlerle, her düşünceye karşı mesafeli, muhalif ve eleştirel bakışlarıyla, bu başlığa en çok yakışan ve denk düşen iki isim önerir: Nuri Pakdil ve Atasoy Müftüoğlu. (2018a: 31) Bu iki isim dışında, sair yazılarında, Necip Fâzıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Muhammed İkbâl gibi isimleri de entelektüel bir yaklaşımla inceler. Bir entelektüel duruş ve kimlik olarak bu şahsiyetlerden bahsederken kurum kişi, merkez kişi, karakter âbidesi, deniz feneri, iç mimar, yörünge şahsiyetler gibi ifadeler kullanır.⁵ Bu şahsiyetlerin, toplumdaki yerini ve

⁵ Söz konusu yazılar ve ifadeler için Hüseyin Su’nun *Kalemin Yükü* (Şule Yayınları, 2014) isimli kitabına bakılabilir.

işlevini, dağların yeryüzündeki işlevine benzetmektedir. İçinden çıkılamayan durumlarda, onların fikirleri ve sözleri, yolu ıştır. Onlar, toplumun gidişatı ve serencamı üzerine konuşabilecek, söz söyleyebilecek yegâne insanlardır. Bunun nedeni, içinde yaşadıkları toplumu ve zamanın koşullarını dikkatle izlemeleri ve iyi tanımlarıdır. Toplumun onlarla kurduğu diyalog, ilişki ve bağın boyutu, bu insanların anlaşılmasındaki en önemli etkidir. Elzem olan, bu düşünürleri anlamak, yeniden yorumlamak ve değerlendirmektir. Bu insanların ardından yapılan birtakım anma etkinlikleri, bir yüğ töreninden farksız değildir. Bıraktıkları kültürel mirasa, misyona ve temel dinamiklere bağlı kalınarak parmaklarının işaret ettiği yöne dikkatle bakmak gerekir. (Su, 2014b, s. 109) Görüldüğü üzere Su, sadece bir Müslümanın entelektüel olamayacağı üzerinde durmamaktadır. Aynı zamanda entelektüel bir insana ilginin nasıl olması gerektiğini de İslâmî ve insanî bir yaklaşımla açıklamaktadır.

Olumlu çağrışımlarda kullanmaya özen gösterse de entelektüel kelimesi, Hüseyin Su için olumsuz çağrışımları ihtiva eder. Kelimeye yüklediği anlam itibariyle onu kimi zaman olumlu, kimi zaman olumsuz manada kullanır. Örneğin *Kalemin Yüğü*'nde (2014b), zor zamanlarda sözünü sakınmadan konuşan, konjonktüre göre fikir değiştirmeyen, muhatabına göre davranmayan, kısacası nabza göre şerbet vermeyi reddeden tavizsiz ve ödünsüz tavırlarıyla kendilerine bakarak yol bulunabileceğini söylediği şahsiyetlerden bahsederken entelektüel kavramını olumsuzlar. Entelektüel, kibrin damlalarında boğulan biridir. Dili de gramerden ibaret kuru bir dildir. Bu olumsuzlamaya rağmen meselenin anlaşılması için entelektüel sözcüğüne başvurur. Nihai olarak ortaya çıkan sonuç, "Entelektüel var, entelektüel var" durumudur. Yani ona göre, her entelektüel, yolundan, izinden, peşinden gidilecek liyakate sahip değildir. Muhakkak her entelektüelin, peşinde olduğu bir hakikat vardır. Fakat entelektüelin içinde olduğu bu hakikat, herkes için mutlak doğru değildir. (Su, 2018a:23)

Hüseyin Su'nun 'entelektüel' anlayışı, Şeriatî'nin 'aydın' anlayışına denk düşer. Aydın insan, kendi zaman ve konumunu, ülkesinin durumunu iyi analiz edebilen biri olduğu gibi bunları da başkalarına anlatandır. Siyasi, politik, vicdani ve sair meselelere duyarsız kalmayandır. Su'nun mümin entelektüel ve Şeriatî'nin de aydın anlayışlarının vardığı ortak netice şöyle özetlenebilir: Entelektüelin, bir meslek ve uzmanlık işi olarak gördüğünü, mümin entelektüel ve aydın, vicdani bir mesele olarak görür. "Çünkü bunlar, doğrudan doğruya insanların gönülleriyle bağ kurabilen şahsiyetlerdir; onların işleri yalnızca orada, insanların gönüllerindedir. Bütün alan uzmanları, onların sağalttığı toplumsal ve insanî alanlarda, onların açtığı yollardan ilerleyerek çalışırlar. Çoğu zaman da Hızır'la yola çıkan insanın öyküsünde olduğu gibi onların söylediği sözlere ve yaptıkları işlere hayretle, şaşkınlıkla bakarlar, anlamaya çalışırlar." (Su, 2014b: 53)

Hüseyin Su'nun, mümin entelektüelin nasıl olduğuna dair fikir yürüttüğü yazıların satır aralarında, şu özellikler öne çıkar: Vicdani sarsma, entelektüel birikimini vahyin kodlarıyla örme, ruhumuzda ilahî bir ürperti uyandırma, din dilinin grameriyle konuşma, kûn emrine vâkıf olma, anlam dünyasını yitirmiş muhafazakâr dilden uzak durma, evrensel bir dille konuşma, düşüncelerini inancın ve ilkelerin süzgecinden geçirme, sesinde öfke olsa bile muhatabının kalbine güven verme. (2014b) Su'nun, entelektüel anlayışını ve entelektüele bakışını kavramak için sadece bu özelliklere bakmak yeterlidir. Bu vasıflarla anlattığı entelektüel kişiliklerin, doğrularıyla ve yanlışlarıyla söyledikleri her sözün, öğretici ve yol gösterici olduğuna inanır. Onlar hem insan olarak hem de sanatçı olarak kişilikleri, düşünceleri ve eserleriyle yaşadıkları dönemde etkili olmuşlardır. Üstelik yaydıkları dalganın etkisi de bugün devam etmektedir. Hüseyin Su, böyle insanların yanlışlarını tartışmanın dahi öğretici olduğunu düşünmektedir. (2017:20)

Sonuç olarak Hüseyin Su, özelde *Entelektüel Öfke*'de, genelde ise diğer inceleme ve denemelerinde, Müslümanın entelektüel olup olamayacağını tartışır. Müslüman olduğu hâlde kompleksli bir tavırla, Batı literatüründeki entelektüel anlayışına teslim olanları ve onun cazibesine kapılanları eleştirir. İslâm dışındaki dinler söz konusu olduğunda kimsenin entelektüelliğini sorgulamayanlara, meseleye yansız ve tarafsız bakmalarını önerir. (Su, 2015a)

Nuri Pakdil'in Entelektüel Mizacı

Pakdil'in entelektüel mizacı hakkında ilk elden söylenilmesi gereken Su'nun tespiti ve gözlemidir. Su, Pakdil'in entelektüel tavrını anlatırken yakın çevresiyle ilişkisinin, bir entelektüelden çok cemaat veya örgüt ilişkisi mahiyetinde olduğunu söylemektedir. Buna karşılık hayatla ilişkisinin de oldukça moderndir. (2018a:37) Yazınsal ve düşünsel dünyası ise İslâm ideolojisi üzerine kuruludur. Demek oluyor ki Pakdil'in entelektüel tavrının en temelinde bir dilemma vardır. Pakdil'i Pakdil yapan, Pakdil'in entelektüel mizacını ana hatlarıyla çizen işte bu dilemmadır. Entelektüel tavrında gelgitler, ikilikler yaşar. Somut bir örnek olarak *Şeytan Ayetleri* romanında, Selman Rüşdi'nin Peygamber'e hakaret ettiği gerekçesiyle hakkında ölüm fetvası verilmesi konusundaki tutumu verilebilir. Her türlü düşünceye saygı duyulması gerektiğini hatta Stalin'in bile anlaşılmasında işe yarar bir şeyler olabileceğini söyleyen Pakdil, inanç özgürlüğü ve fetva konusunda, net bir seçim yapamaz. Laik entelektüel tavır ile inancı arasında gidip gelir; fetva konusunda çelişkiye düşer. (Su, 2018: 38-39) Oysa entelektüel, muallakta kalmamalı ve içinde bir acaba taşımamalıdır. Sartre, entelektüelin bu duruma düşmesini, sahte aydın olarak nitelendirir. Çünkü gerçek aydın/entelektüel, her hâlükârda net olabilmeli ve 'hayır' diyebilmelidir. Sahte aydınsa, "hayır ama..."yı ya da "Biliyorum ama gene de..."yi diline dolamıştır. (Sartre, 2014, s. 48) Pakdil, Rüşdi örneğinde, 'Evet, düşünce özgürlüğü var ama...' tereddüdündedir. Bununla birlikte Pakdil'in bu örnekte düştüğü durum, entelektüelliği bağlamında herhangi bir sahtelik barındırmamaktadır. Bilakis inancını tercih ederek verebileceği cevabın en doğrusunu verir. Böylece kalbinden geçenle ağzından çıkan birbirinin aynı olur. İçinden Müslüman, dışından laik bir tutum takınmaması, entelektüelliği bakımından onu yapmacıklığa düşmekten korur.

Pakdil hem kişisel hem de edebiyat ve sanat hayatını, birbirinden ayırmaz. Her iki hayatını da inancı ekseninde yaşamaya gayret eder. "Pakdil'in bir insan olarak hayatı, entelektüel yönü ve yazı serüveni, kimi yazar ve sanatçılarda görülebileceği gibi birbirinden ayrı, farklı nitelik ve özellikler taşıyan yapılar olarak ele alınamaz. O, kelimenin tam anlamıyla hayatı, inanç ve düşünceleri ve yazılarıyla bütünleşmiş tek bir kişiliği temsil eder. Bu kişiliğin oluşumunda belirleyici olansa onun inanç ve düşünce dünyasıdır. Bu nedenle onu anlayabilmek, hayatını ve eserlerini kavrayabilmek için öncelikle inanç ve düşünceleri tanınmalı ve kavranmalıdır. Sözünü ettiğimiz bütünlük içinde hayatı, inanç ve düşüncelerinin hem pratiğe aktarılmış biçimi, yazısı da hem inanç ve düşüncelerinin hem de hayatının söze dönüşmüş görünüşüdür." (Özalp, Ed.: Su, 2013, s. 321-322)

Entelektüel, hareketleriyle, yaşantısıyla ve düşünceleriyle cins bir insandır. Cins sözcüğü, yere göre kötü bir anlam ifade etse de "diğerlerine göre üstün nitelikleri olan" manasına da gelmektedir. (TDK) Entelektüelin cinsliği kasten değildir; üzerine sinen, onun ayrılmaz bir parçası olan, onu kendisi yapan şeydir. Ramazan Dikmen'in şu sözleri, Pakdil'in cinsliğini anlamak üzere küçük bir örnektir: "DPT'de herkes tek bir sürü, Nuri Pakdil, bu sürüye hiçbir zaman karışmıyor. Kuruma gelirken sürüden on beş dakika önce gelir, giderken de on beş dakika sonra çıkar. Sürüyle birlikte yemeğe de inmez. Yemek saatinde kütüphaneye çıkar." (Su, 2017: 125) Aslında sadece el yazısının karakteristiği, Pakdil'in cinsliğini ele verir. Bütün harfler aynı hizadadır. Aceleyle de yazıyor olsa, dingin bir ruh hâliyle de yazıyor olsa harflerin stili ve yazının fontu aynıdır.⁶ Kitaplarına girişi, alışıldık kitap girişlerinden farklıdır. *Arap Saati* kitabının girişi, sayfa boyunca Allah hecesiyle başlar; sonu da sayfa boyunca ümmet hecesiyle biter. (1997) "XX. Yüzyıl Yargılanıyor" (2012b), "XX. Yüzyıl Hücrede" (2014b) şeklindeki kitap girişleri, etkileyici ve merak uyandırıcıdır. Çekiç sesleri gelen komşusuna, incinebilir endişesiyle gidip söyleyememesi, durumu, bir mektupla bildirmesi de bir başka cinslik örneğidir. (Pakdil, 2012a:34)

Pakdil, Müslüman olduğu âşikâr fakat sözünün ve eyleminin, Müslümanlıkla uzaktan yakından ilgisi olmayan insanlardan uzak durur ve onları eleştirir. Kuyumcular çarşısında, en çok da sakallı erkeklerle tesettürlü kadınların dolaşmasına, para saymalarına, aldıkları altınları bağrılarına basarak

⁶ Pakdil'in el yazısı örneği için Mektuplar II kitabının, 72-73-74. sayfalarına bakılabilir.

gidişlerine ibret-i nazarla bakar. İslâm'ın ve Müslümanlığın gayesinin çok yanlış anlaşıldığını, bu manzaralara bakarak görür. Önce kendine sonra da en yakın çevresine, böyle ortamlardan ve insanlardan uzak durmalarını, bu hayatlara özenmemelerini söyler. (Su, 2017) Buradan bakıldığında Pakdil'in entelektüel tavrını belirleyen şey, önce kendinden sonra da uyarmaya ve anlatmaya "en yakın çevresinden başlamak"tır. (Kur'an-ı Kerim, 26:214) İnsan önce *iç denetim*, *iç dönüşüm*, *iç örgütlenme* ve *iç devrimini* gerçekleştirmelidir.

Pakdil'de inziva hâli söz konusudur. Fakat Nuri Pakdil, münzevi bir hayatı tercih etmez bilakis müdahale eden, konuşan, karşı tavr ve karşı konum alan, hamle yapan bir hayatı yeğler. Hüseyin Su, Pakdil'in inzivâ ve münzevî hâline ilişkin şunları söyler: "Münzevilik hâli, kültür ve düşünce birikimimize başvurduğumuzda, pek olumlu çağrışımlara haiz değildir. Oysa inziva kavramı olumlu çağrışımlara sahiptir. Aynı kökten olmalarına karşın, münzevilik, toplum dışılık, sorumluluklarını ihmal etme, kaçma... gibi anlamlar da kazanmıştır. Buradan bakınca düşünürlerin, sanatçıların, entelektüellerin münzevîleşmesini olumlu karşılamamız mümkün değildir. İnziva, insan açısından bir tür kurulum hâlidir. İnzivaya evet, münzevîliğe hayır. Bu insanlar toplumdaki kaçamazlar; tersine müdahale etmeleri, karşı çıkmaları, hatta isyan etmeleri, uyardıkları, öncü olmaları gerekir. Kötülüğe bulaşmamakla kaçmak aynı anlama gelmez. Saygın isimleri öne sürerek bu durumu mazur göremeyiz: Bu bir. İkincisi; Nuri Pakdil'in söz konusu dönemine de münzevilik diyemeyiz. Kanaatimce, konuşmanın bir başka diliydi tercih ettiği dil. Zaten kendisi de; "Dilimin döndüğü kadar sustum." demiştir bu dönem için. Bunu her düşünür, sanatçıya önerir miyiz? Elbette hayır. Zaten bizim önermemizin bir faydası da olmaz. Her sanatçı, her düşünür, kendi diliyle konuşur ve yazar. Bir başka husus da şudur: Nuri Pakdil, hiçbir zaman bizim düşünce, yazı, sanat anlayışımız ve toplumsal ilişkilerimizi belirleyen alışkanlıklarımız bağlamında bir dille konuşup yazmadı. Dışardan bakanların onun münzevî olduğunu sandığı dönemde eserlerinin yarısından çoğunu yazmış bu insan. 'Kalabalık içinde yalnız olmak' da bu bağlamda anlaşılması gereken bir hususiyettir." (<http://www.keskedergisi.com/huseyin-su-ile-soylesi/>, Erişildi: 7 Ocak 2016)

Entelektüelin, özgürlük anlayışında, kendini bir şeye bağlamak veya adamak yoktur. Nuri Pakdil'in özgürlük anlayışı, 'entelektüel özgürlüğe' hayli zıt bir zeminde durur. Ona göre *Biat eylemi* olmaksızın özgürlük gerçekleşemez. Daha en başından kalemi de kelâmı da inancın yazgısıyla bağlıdır. Tanrı'ya, peygambere, yüce kitaba, sözüne ve eylemine güvenilen inançlı insanlara biat etmek, zihnin ve kalbin bağlanması çok daha öte bir şeydir. Mutlak kitapla şartlanmaksızın, peygambere inanmaksızın ve onun kurduğu mutlak düzene yürekte bağlanmaksızın insan var olamaz ve özgürleşemez. İnsan farkında olsa da olmasa da, inansa da inanmasa da özgürlük, bunlara bağlanarak gerçekleşebilir. (2014f, s. 45)

Türkiye'deki sağ anlayışı, Batının sağ algısına hiçbir şekilde denk düşmemektedir. Pakdil, karşı anamalcı, bağımsız, devrimci, özgürlükçü, ilerici bir öğretiyeye tutundukları için neden Batıdaki bölümlenmeye göre sağcı anlaşıldıklarını sormakta ve sorgulamaktadır. Batı doktrinine göre belirlenen sağcı tabiriyle, İslâm öğretisinin işaretlediği sağcı tabiri birbirinden farklı şeyler söylemektedir. İslâm öğretilerine yaslanan sağcılık, gericilik ve tutuculuktan arınmıştır. (Pakdil, 2014f: 37) Sırf İslâmî bakışa sahip olduğu gerekçesiyle hiçbir aydın, entelektüel ve düşünürün tavrı küçümsenemez. Tanrıya inanmak ve onun ilkelerine göre konumlanmak, entelektüelliğin biricik şartı olan özgürlüğe aykırı değildir. Pakdil, neredeyse bütün eserlerinde, bağlanmanın özgürlüğe, özgürlüğün de bağlanmaya bir mahzuru olmadığını anlatmaktadır. Bütün kitaplarında, özgürlük bahsini bir 'düşünce' olarak açmakta ve tiyatrolarında, özgürlüğe muhtaç olduğunu, bir 'çığlık' olarak insana söyletmektedir.

Pakdil'in özgürlük anlayışına çok yakın bir görüşü, Byung-Chul Han paylaşır. Her ne kadar özgürlüğü, insan ilişkilerine indirgemiş olsa da sorunu ele alış bakımından Pakdil'e yakınlık gösterir. Bağlılık olmaksızın özgürlüğün bir ilişkisizlik ve huzursuzluğa yol açacağını belirtir ve şöyle söyler: "özgürün esas anlamı, 'arkadaşlara veya sevilen insanlara' bağlı olmaktır. İnsan sevgi ve arkadaşlık ilişkilerinde, kendini özgür hisseder. Bizi özgür kılan şey, bağların yokluğu değil, bağlı olmaktır."

Özgürlük, en mükemmel hâliyle ilişkilere mahsus bir sözcüktür. Dayanak olmadan özgürlük olmaz.” (Han, 2018, s. 42) Gerçekten de özgürlük, ilişigini ve bağını koparmak anlamına gelmemektedir. Özelden bir entelektüelin, genelde de bir insanın, kendini özgür hissetmesi, kıymet ve değer atfettiği şeylere yakın olmasıyla mümkündür. Bunun aksini düşünmek, köklerine, kendi insanına, toplumuna ve bu ikisinden neşet eden her şeye yabancılaşan bir kafa demektir. Şöyle bir parantez açmak gerekir ki, Pakdil, beşer olarak peygamber dışında, hiçbir insanın aşırı yüceltilmesini ve idealize edilmesini istemez. Bu meyanda, *Bağlanma* kitabında, Tanrı inancı ile peygamber sevgisinden kaynaklanan bir dostluğu, neden Gemuhluoğlu üzerinden anlattığına ilişkin şöyle söyler: “Asıl anlatmak istediğim, Tanrısız ve peygambersiz, yürüyeceğimiz yolun ışımayaacağıdır. Gemuhluoğlu, bir aracıdır orada, asıl anlatılmak ve varılmak istenene bir aracıdır. Allah inancı da peygamber sevgisi de insanla başlar. *Bağlanma*’da Gemuhluoğlu’nu çok idealize ettik sanırım.” (Nuri Pakdil, kişisel görüşme, 24 Ekim 2014) Görüldüğü üzere Pakdil’de bunalımdan ve insanlardan kaçmak yerine bunalımı, toplumdan kazımak ve insana yaklaşmak çabası vardır. Bu, her entelektüelde olmayan ‘insanî’ bir çabadır. Nihai olarak Pakdil’in lügatinde bağlanma, özgürlüktür, dayanmadır, ilerlemedir, insanı yeniden sevmektir. (2012c: 17)

Entelektüelden, ulusal ve evrensel değerleri göz ardı etmeksizin insanî acıları dile getirmesi beklenir. Galipler, zenginlerin, yönetenlerin yanında değil, onların korktuğu, çekindiği mağlupların yanında yer almalıdır. (Berger, 2017, s. 65) Entelektüel, ezilen insanları, ‘başkaları’ sıfatıyla görmeksizin, etnik ve ırk ayırımına tâbi tutmaksızın, onların sözcülüğünü yapar. Pakdil de yazmayı, ezen sınıfı ezmek üzere bir eylem olarak görür. Kalemini de haksızlık, adaletsizlik ve sömürülere bir namlu gibi doğrultur. (1997:84)

Pakdil, herhangi bir ırkın üstünlüğünü reddederken bunu ilk olarak entelektüel ve sanatçı tavrıyla ilişkilendirmez. Müslüman oluşuyla ilişkilendirir. Çünkü entelektüel ve sanatçı duruşunu, mümin olmaya ve İslâm’a borçludur. Pakdil’in şu sözleri de düşünce insanına nasıl bir görüngeden baktığını anlatmaktadır: “Ağlamak, anlamak anlamına geliyor benim için. Hangi sınıfta insan rahatsızsa, derhal o sınıf lağvedilir + özenle, bu alıştırmaya, öteki sınıflarda da yapılmalıdır.”⁷ (1997: 84) Demek oluyor ki sanatçı/entelektüel, ezilenlerin hakkını savunacak, anlatacak ve bunları yazdıklarıyla bir belge olarak insanlara arz edecek kişidir. Bununla birlikte Müslüman olmasa bile insanlığı dert edinen her sanatçıyla ilgilenir. Ionesco’nun tiyatrosunu çevirirken onun görüşlerine katıldığından veya yargılarını benimsediğinden değil, çağı üzerine düşündüklerinin anlaşılması bakımından çevirir. (Pakdil, 2014d: 73-74) Tercüme ettiği şiirleri çevirmesindeki neden de aynıdır. Bu şiirler, bir sızıyı, sıkıntıyı dile getirmektedir. Bu şiirlerde, kendi yurdunun çilesini, sesini ve direncini duyar. (Pakdil, 1998: 9) Haksızlık, adalet yoksunluğu gibi temel zulüm uygulamalarına karşı çıkmak için insan olmanın yeterli olduğuna inanır. (Emre, 2017: 52) Örneğin, Edward Said Müslüman olmasa bile Filistin halkına yaklaşımı, bir Müslümanın gösterebileceği bir tavidir. Yine John Berger’in, kendisi Müslüman olmasa bile Filistin ve Kudüs meselesi üzerine onların haklarını savunan yazılar yazması, Filistin halkının kendi topraklarında mülteci durumuna düşürüldüğünü açıkça beyan etmesi ve İsrail’i gaspçılıkla suçlaması, yine Müslüman bir entelektüelin göstereceği bir tavidir. (2017:66-67)

Entelektüel, zaten bilinen şeyleri farklı yorumlayabilen; unutulmuş olayları ve değerleri, güncel konu ve meselelerle bağdaştırabilen kimsedir. Pakdil, İslâm tarihinde gelişen olayları ve yapılan savaşları, mazlum insanların hakkını savunmak üzere yorumlar. Uhud, Huneyn, Taif, Bedir, Hendek ve Tebuk savaşlarını açıkça kastederek şöyle söyler: “Karanlığı dağıtmak için, ezilenleri kurtarmak için, ‘bir’in başkalarını sömürmesini durdurmak için, sorumluluğu herkese yeniden duyurmak için, tüm gericiliği yok etmek için, herkese seçim özgürlüğünü vermek için, düşünceye yapılmakta olan baskıları kaldırmak için yapılmıştır.” (2014f: 27)

⁷ Alıntılardaki noktalama işaretlerinde Pakdil’in imlâsı korunmuştur.

Yabancı dil öğreniminin üzerinde ehemmiyetle durur. (2012c) Onun sanatçı ve entelektüel perspektifinde dil öğrenmek, başka bir dille okumayabilmenin ve konuşabilmenin daha ötesinde bir eylemdir. Dil öğrenimi, farklı yayınları takip etmek, yeryüzünün değişik yerlerinde neler olup bittiğini gözlemlemek üzere bir zorunluluktur. Acılara ortak olabilmek, iyi ve kötü gelişmelere ilgisiz kalmamak, ilerleme adına daha hızlı yol kat edebilmek, yabancı dille mümkündür. İnandığı öğretisi, sanatın ve edebiyatın diliyle insanlara sunulmalıdır. Bundaki amacı tebliğden ziyade telkin ve düşündürme amacı taşımaktadır. (Pakdil, kişisel görüşme, 01 Temmuz 2015) Gerçek bir entelektüelin temel pratiği, düşünmek ve düşündürmektir. Düşünce olmaksızın sahici bir eylemden söz etmek; eylemle ilişkisiyle hareket kazanmadıkça da sahici bir düşünceden söz etmek mümkün değildir. (Gasset, 2017, s. 43)

Pakdil'e göre yaşanan yüzyıl, afili ve marjinal sözlerin boca edildiği fakat hiçbirinin, bir kısık sesin derdine derman olmadığı, trajik bir yüzyıldır. Bir güçten yana olan, o gücün avukatlığını yapan, medyada, herhangi bir yayın organında veya herhangi bir kurumda "savcı üslubuyla boy gösteren" (Emre, 2017: 113), konuştukları ve yazdıkları birilerinin sözcülüğünü yapmaktan öte gitmeyen vizyonsuz aydınlar ve entelektüeller, çağın vicdanını yaralamaktadır. Bunları aşabilmek için vicdanî sorumluluğa ve derinliğe sahip yazarlar, düşünürler ve aydınlar olmalıdır.

Pakdil'in öne çıkan sanatçı ve entelektüel tavırlarından biri de farklı isimlerle yazmış olmasıdır. Kimi yazılarında, müstear kullanması, bir şeylerden kaçmak veya gizlenmek maksadıyla değildir. Kuvvetle muhtemel, farklı isimlerde yazarak, 'isim değişebilir; ancak bir Müslümanın ve insanlık için çabalayan birinin, sözüne yansıyan samimiyet değişmez' demek istemektedir.

İslâm, Pakdil'in beslendiği, savunduğu, kendi sesini bulduğu bir ideolojidir. İnsanı ve emeği savunan bütün ideolojilere de yakın durur. Amaçsız, yeryüzüne fırlatılmış bir edayla gezinen ideolojisiz insanın ölmesi gerektiğini söyleyecek kadar da ideolojiyi, muktezi bir durum olarak görür. (2014c) İslâm'ın farkındalık yaratan bir ideoloji olarak topluma sunulması gerektiği görüşünü paylaşır. İdeoloji konusunda, Ali Şeriatî'yle oldukça benzerlik gösterir. Şeriatî'nin nezdinde de ideoloji, kutsal bir yere sahiptir. "İdeoloji, farkındalık, hidayet, kurtuluş, olgunluk, değer, ideal ve sorumluluk kavramlarına dayanan bir imandır." (Hashemi, 2016:40)

Pakdil'in 'nasıl bir aydın/entelektüel' sorusuna yaklaşımı, dindar bir düşünürüne endeksli değildir. Entelektüelin, Müslüman olsun veya olmasın, bir insan olarak temel sorumluluğunun farkında olması, özüne dönmesi ve kendi içindeki manevî derinliğe yaslanması yeterlidir. Pakdil'in entelektüel tavrı, yazarlığında ve edebiyat anlayışında izhar olmuştur. Başka bir ifadeyle entelektüel kimlik Pakdil'de sanatçı, yazar ve edebiyatçı olarak ete kemiğe bürünmüştür. Yazar, çağa bir düzen öneren 'aydın'dır. Evrensel bir dil yakalayabilen bu aydın yazarlar, "çağının en etkili, en sorumlu, en yiğit, kendisinden en çok korkulan eylemcisi"dir. (2014f:31) Bir yazar, çağının ruhunu kavrayabilmeli ve çağına bir şeyler söyleyebilmelidir. Ülkesindeki yabancılaşmaya karşı direnç göstermelidir. Gösteremeyenler, *asimile entelektüel* olmaktadır.

Pakdil'in sanat anlayışı, yabancılaşmayı yine sanatla ülkeden çıkarmak üzerine kuruludur. Birçok yazısında, farklı türlerde şöyle söyler, bu cümle, entelektüel öfkesiyle birlikte okunduğunda bir ikaz ve uyarı iması taşımaktadır. "Ülkemize edebiyatla birlikte gelen, yerleşen yabancılaşma, yine ancak edebiyatla ülkemizden dışarı atılacaktır." (2014f: 82) Pakdil'in, *Biat* ismini verdiği üç ciltlik kitabındaki bütün yazılar, yazara, edebiyata, sanata, yabancılaşmaya, yerliliğe, entelektüele ve aydına nasıl baktığını anlatmaktadır.

Anadolu irfanını kavrayamayan bir yazar, değişik lisanları bilse, belirli bir birikime sahip olsa bile sanatçı, entelektüel ve yazar kategorisinde değildir. Masabaşı Anadoluculuğu yapanlarla Anadolu ruhuna bağlı kalarak eser verenleri birbirinden ayırır. Örneğin *Büyük Doğu* dergisi, Anadolu'nun ruhuna, yerli düşüncüyü yabancılaştırma girişimlerine karşı bir mukavemet akımıdır. (2014f: 61) Acı, sızı, yiğitlik ve bilgelik, Anadolu insanının yüzünden okunur. Bunu okuyamayacak bir sanatçının sanatından; buna yabancı kalacak bir entelektüelin düşüncelerinden bir şey çıkmayacağına emindir.

Entelektüel ve sanatçı, Anadolu insanının acısını dillendirmeli, sıkıntısını derisinin altına gizlediğini görmeli, bunalımını yüzünden okuyabilmelidir. (Pakdil, 1998:95)

Taşralılık ve medenilik konusundaki fikirleri de Pakdil'in entelektüel mizacını ve tavrını belirler. Bir insanın ibadetlerini yerine getiriyor olması medeni olması için bir kıstas değildir. Aynı şekilde bir insanın diploma sahibi olması da taşralılıktan arındığı anlamına gelmemektedir. Köylüyü, taşrada yaşayanı asla küçümsemez fakat köylülüğe karşıdır. Kendisine ve arkadaşlarına, daimî bir uyarı cinsinden şöyle söyler: "Ruhumuza sinmiş bir taşralılık var ki onu mutlaka atmak gerek." (Su, 2017:53)

Taşralı bir zihin, toplumun açmazı ve çıkmazıdır. Sabitkadem bir tavrı olmadığından hiçbir konuda süreklilik ve istikrar gösteremez. Her konuda mesnedi olmayan şeyler söyleyebilir. Taşralı zihniyetten, ikiyüzlülük kolaylıkla sâdır olabilir. Çünkü hırsızlığa karşı olsa bile dürüstlüğü aykırı işler yapabilir. Cehaleti kınasa bile bir sayfa kitap okumaktan âciz olabilir. Taşralı bir karakterde, ruh ve mana bakımından bir şey aramamak gerekir. Bütün söylemleri ve edimleri, şekilcilikten ibarettir. (İzzetbegoviç, 2006:317)

İsteklerinin esiri olan, pervasız bir arzuyla sadece gününü gün etmek için yaşayan kentli insanlar, görünüşleri itibarıyla şehirdir. Ruhsal ve zihni bakımdansa tam bir taşralıdırlar. İsteklerinde doyumsuz, giyim ve kuşamlarında oldukça iyidirler. Bütün enerjilerini, sözde kendilerini geliştirme maksadıyla değişik aktivitelerde tüketirler. Televizyon bağımlıları, göbek büyütenler, ruhlarını doyurmayanlar, elinin emeğindense başkasının emeğine musallat olanlar, Pakdil'in taşralı olarak gördüğü kimselerdir. Bunların tedavisi de zordur. Çünkü içlerinde buldukları durum, "fiziksel bir durumdan ziyade bir hâlet-i ruhiyeye tekabül" etmektedir. (Farrelly, 2018, s. 12) Bu sebeple yakın çevresine, ne yememeleri bahsine varıncaya kadar dikte eder.

Oku emrinin farz olduğuna iman etmiş bir insan, kendisini taşralılıktan alıkoymalıdır. Pakdil, bütün okumalarını birbirine eklemeler. Dini bir metinle edebi bir metni, birbirinden ayırmaz. İkisi de birbirini besleyen okumalardır. Edebiyata sorumluluk yüklemesi, dini metinleri alışık olmayan bir dil ve yorumla açıklaması, mukayeseli bir okuma yapmasından kaynaklanır. Ayrıca bu tarz bir okuma, hadislere ve kimi tarihi olaylara alışılmedik ekonomik, sosyal ve siyasal yorumlar getirmesinde etkilidir. Toplumun okumamasını ayrıca dert edinir ancak arkadaş çevresinin okumayışını her seferinde, entelektüel tavrına yakışacak şekilde uyarır. (Su, 2017: 261) Okumamak, Pakdil'in taşralılıkta birinci sıraya koyduğu bir *eylemsizlik hâlidir*.

Pakdil'in tiyatro eserleri, genel olarak ne şehirleşebilmiş ne de taşralı kalabilmiş insanların içerisinde bulunduğu durumu, trajik ve absürt bir biçimde anlatmaktadır. Pakdil'in entelektüel mizacına ilişkin en belirgin köşe, endişeli ve sürekli teyakkuz hâlinde bir okur ve yazar olmasıdır.

Sonuç

Entelektüelin, eşi menendi bulunmayan bir insan olduğu vurgulanabilir. Fakat işin aslı böyle midir? Entelektüel, herkesten ve gözlerden uzakta, asla ulaşılamayan, harareti anlarda ortaya çıkan, hiç kimseye ve hiçbir yere ait olmayan, hiçbir inanca ilgi duymayan bir varlık mıdır? Kendi ülkesinin sanatçıları, edebiyatçıları, düşünürlerini, kültürel paradigmasını ve standartlarını beğenmeyip kendisine ait olmayan kültür kodlarını benimseyen biri midir?

Esasen burada üzerinde durulmak istenen ülkesine yabancılaşmadan, farklı olanlara da kayıtsız kalmadan, yerli ve millî bir bakışla, Müslüman bir idrakte entelektüel olup olunamayacağıdır. Bir entelektüel için düşünmek, idrak etmek, eleştirmek ne kadar önemliyse anlaşılacak, aksiseda bulmak, bir yerlere ulaşmak da o denli önemlidir. Kendi ülkesinde, kendine ait olmayan bir sesle konuşan entelektüelin gelip duracağı yer, muhtemelen bir cinnet hâli olacaktır veya kendisini kimsenin anlamaya muktedir olmadığını düşündüğü için tepeden tırnağa kibre bürünecektir.

Hüseyin Su, genel algının, entelektüele Batılı bir nazarla yaklaştığı görüşündedir. Batılı

örnekleri aşmayan ve entelektüel denildiğinde kendi ayarlarını Batıya endeksleyen bir anlayış ne kendisi olabilen ne de tam anlamıyla Batılı bir entelektüel olabilen garabet bir entelektüel tipi ortaya çıkarır. Doğal olarak bu tip, en basit bir zorlukta bile sürüncemede kalır, işin içinden çıkamaz ve bocalar.

Hüseyin Su, Pakdil özelinde bu temel meseleye dikkat çekmektedir. Örneğin, Pakdil, başkaları gibi Paris'e hayran bir Türk aydını olarak değil; Müslüman aydın dikkatiyle gider. Hüseyin Su'nun entelektüel bağlamda söylemek istediğini Pakdil, Paris'te bizatihi müşahade eder. Hüseyin Su, Pakdil'in bu fotoğrafına bakarak ne kendisi olabilen ne de Batılı olabilen Türk aydınının hâlini, bir tür arafta kalma hâli olarak yorumlar.

Pakdil, Müslüman bir aydının gericilikle ilgisinin olmayacağını somut örneğidir. Çünkü inancının ilk emri okumak, hayatının en temel eylemidir ve her insana da okumayı salık verir. Nebevi buyruk da ilmin Çin'de dahi olsa öğrenilmesi gerektiğini söylemektedir. Pakdil, böyle bir inancın nasıl olur da mürtecilikle ilişkilendirildiğini, aydın olmaya engel teşkil edebildiğini sözüyle de eylemiyle de sorgular. Bu sorgulamanın neticesi derin ve büyük bir öfkedir. Bu yüzden Pakdil, çelik adamdır. Karakteri çözülemeyen bir çelişkiler yumağıdır.

Pakdil'in ve Su'nun edebiyat ve sanat müktesebatı, bir Müslümanın da pekâlâ aydın ve entelektüel olabileceğini göstermektedir. Ancak Hüseyin Su, entelektüel kelimesinin yeterince irdelenmediği, anlaşılmadığı ve 'bize göre' karşılığının tam olarak yerine oturmadığı sonucuna varır. Onun vardığı sonuca göre dört başı mamur bir entelektüelimiz yoktur. Olması da bir şart ve eksiklik değildir. Fakat Pakdil, muarız ve farklı kişiliğiyle edebiyat, düşünce ve siyaset bakımından yeni bir öneri ve tasarı sunmaktadır. Hüseyin Su, Türkiye'de sosyal ve beşerî alanlarda ilerleme kaydetmek üzere Pakdil ve benzerlerinin izini sürmek gerektiğini savunur. Böylece sonraki kuşak edebiyatçı, yazar ve sair alanlarda faaliyet gösterenler, taklit ve özenti bir entelektüel olmak yerine kendi toprağının sesi olabilmiş bir entelektüel olacaktır. Hüseyin Su'nun Pakdil'i önemsemesinin ve anlatmasının altında yatan sebebin özü budur. Pakdil'in şahsiyetini vesikalandırmada ve geleceğe aktarmada hakikaten de üstün çaba sarf eder. Bu çabadan mülhem, Nuri Pakdil ve Hüseyin Su, bu makalede, birlikte okunmuş, irdelenmiş ve incelenmiştir. Bu okumanın nihayeti olarak şu söylenebilir: Nuri Pakdil'in *Biat I-II-III* kitapları, entelektüel mizacını en açık bir şekilde yansıtır. Hüseyin Su'nun entelektüel yaklaşımını en iyi yansıtan kitabıysa *Yazı ve Yazgı*'dir. Bu kitaplar, düşüncenin vahiyle irtibatını daha doğrusu vahiyssiz bir düşünce dünyasının olamayacağını açıkça beyan eder.

Bir olay, durum ve kişi hakkında, sağlıklı bir analiz ve değerlendirme yapabilmek için öncelikle bunlara ilişkin verilerin doğru okunması gerekir. Edebiyatçı, yazar ve entelektüel kimliği haiz bir şahsiyet incelenirken de onu doğru tasvir edebilmek ve onun hakkında doğru bir tasavvura ulaşabilmek için külliyatına hâkim olmak icap eder. Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'nun külliyatına bakıldığında ortak pek çok konu ve özelliğin öne çıktığı görülür. Aynı dünya görüşünü paylaşırlar, aynı dert ve kaygıları dile getirirler. Aynı ideolojinin damarlarından beslenirler. Her iki ismin de birlikte okudukları kitaplara ve bu kitapları nasıl yorumladıklarına göz atıldığında düşünce dünyalarının birbirine nasıl yakın olduğu fark edilir.

Pakdil'in ve Hüseyin Su'nun, aydın ve entelektüel yönlerini sarıhlaştiren asıl şey, duyguyu yabana atmadan ama duygusal bir kaleme de dönüşmeden, kuru bir dilden uzak, düşündürmeye sevk eden, müdanasız ve muvazaasız üsluplarıdır. Bu ikilinin mektuplarında bile dert dökme, şikâyet etme, yoğun romantizm ve duygusal ifadeler yer yoktur. Her iki yazar için de yazma eylemi, ün kazanma, ayrıcalık ve imtiyaz sahibi olma, maddi imkân sağlama aracı ve amacı değildir. Yazıyı, bir eylem ve amel dahilinde, sorumluluk bilinciyle ilişkilendirmişlerdir. Hiçbir istikameti olmayan, yarasız ve savruk bir edebiyat, oylanmadan ve dolayısıyla geleceksizlikten ibarettir. Nuri Pakdil ve Hüseyin Su'nun edebiyata yüklediği anlam bile başlı başına entelektüel bir tavidir.

Entelektüelin umursamaz ve buyurgan bir dili vardır. Hüseyin Su ve Nuri Pakdil, entelektüel dilin, eleştirirken kırıp dökmeyen, felâketi haber verirken karamsarlığa sığınmayan bir dil olabileceğini,

yazınsal dillerinin yanı sıra bedensel dilleriyle de göstererek somut bir örnek olmuşlardır. Korku ile ümit arasında bir denge üzerine inşa ettikleri bu dil, muhayyel beklentilerden uzak, pratiğe, gerçeğe dokunan bir dildir. İkisinin de kaleminde, hiçbir kurumu ve kişiyi ikonlaştırma yoktur. Birbirlerini bütün tedailerıyla karşılayan bu iki sima, mümeyyiz bir akılla düşünüp yazmanın ve vicdanî bir sorumluluğu deruhte etmenin, entelektüel akıl ve düşünüşün mihengi olduğuna inanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Berger, J. (2017). Kıymetini Bil Herşeyin. (B. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Emre, A. (2017). Müstağrip Aydınlar Yüzyılı. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Exupery, A. d. (2014). Kale. (Tahsin Yücel, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Farrelly, E. (2018). Mutluluğun Sakıncaları. (E. Gökyaran, Çev..) İstanbul: YKY.
- Güneş, H. (2016). Sosyoloji Terimleri Sözlüğü. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gasset, O. (2017). İnsan ve "Herkes". (N. G. Işık, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hamilton, A. (2018). Aktivistler İçin Rehber Malcolm X. (Canan Şahin, Çev.) İstanbul: Z Yayınları.
- Han, B.-C. (2018). Zamanın Kokusu. (Ş. Öztürk, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hashemi, M. (2016). İslâmî Entelektüalizm Ali Şeriatî'den Mustafa Melikyan'a. (A. Dişkaya, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2006). Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar. (Hasan Tuncay Başoğlu, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Levinas, E. (2011). *Tanrı, Ölüm ve Zaman*. (I. Ergüden, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Manguel, A. (2018). Gezgin, Kule ve Kitapkurdu "Metafor Olarak Okur". (Dilek Şendil, Çev.) İstanbul: YKY.
- Neu, J. (2012). Gözyaşı Entelektüel Bir Şeydir. (C.C Çevik-M. Çakan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Pakdil, N. (1997). Arap Saati. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (1998). Arap Şiiri Güldeste I. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (1998). Kalem Kalesi. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2012a). Edebiyat Kulesi. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2012b). Put Yapım Evleri. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014a). Otel Gören Defterler "Simsiyah" (Cilt 4).
- Pakdil, N. (2014b). Kalbimin Üstünde Bir Avuç Güneş. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014c). Mektuplar (Cilt 3). Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014d). Konuşmalar. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014e). Anneler ve Kudüsler. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2014f). Biat (Cilt 3). Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pakdil, N. (2015). Klas Duruş. Ankara: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Said, E. (2015). Entelektüel "Sürgün Marjinal Yabancı". (Tuncay Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

-
- Sartre, J. (2014). *Aydınlık Üzerine*. (A. Bora, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Shayegan, D. (2018). *Yaralı Bilinç*. (Haydun Bayrı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Su, H. (2013). *Edebiyat Eylemi ve Nuri Pakdil*. N. A. Özalp içinde, *İnsan, Yazar ve Entelektüel Olarak Nuri Pakdil* (s. 321-322). Ankara: Hece Yayınları.
- Su, H. (2014a). *Yazı ve Yazgı*. İstanbul: Şule Yayınları
- Su, H. (2014b). *Kalemin Yüğü*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2015a). *Bir Yağmur Türküsü*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2015b). *Keklik Vurmak*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2016, Ocak 07). (Hüseyin Su ile 'Yazının ve Sözü'nün Düşüşü' üzerine söyleşi). (<http://www.keskedergisi.com/huseyin-su-ile-soylesi/> adresinden alındı). (Röportajı Yapan: Nurullah Deveci).
- Su, H. (2016). *Hikâye Anlatıcısı*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2017). *Takvim Yırtıkları* (Cilt 3). İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2018a). *Entelektüel Öfke*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Su, H. (2018, Eylül). "Gerçek Uyumsuz Doğal Bir Acemi, Sahte Uyumsuz Kurnaz Bir Ustadır." *İtibar Dergisi*, 59. (H. E. Akbulut, Röportaj Yapan)
- Su, H. (2018b). *İçkanama*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Şeriatı, A. (2013). *Aydın*. (Prof. Dr. Ejder Okumuş ve diğerleri, Çev.) Ankara: Fecr Yayınları.